

Ks. Czesław KRAKOWIAK

RYT I LITURGIA AMBROZJAŃSKA

Bogactwo liturgii Kościoła Zachodniego, przy dominacji rytu (obrzędku) rzymskiego, wyraża się także w tym, że obok niego występują również pewne odrębne formy obrzędowe, np. w Hiszpanii związane z tzw. liturgią wizygocką (Toledo) i we Francji z liturgią gallikańską. A.M. Triacca wskazuje na różnicę istniejącą między rytym a liturgią¹. Według niego ryt jest pojęciem szerszym, gdyż obejmuje również zwyczaje, normy kultu i kościelnego prawa administracyjnego, właściwe dla danej części Kościoła.

Z tradycją liturgiczną Kościoła Zachodniego ściśle związany jest ryt ambrozjański, właściwy kościelnej prowincji mediolańskiej. Jego nazwa związana jest z imieniem wielkiego biskupa Mediolanu św. Ambrożego. W zasadniczej treści i strukturze obrzędowej jest on bardzo podobny do rytu rzymskiego, gdyż powstał w oparciu o słynną zasadę głoszoną przez św. Ambrożego: „In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam, sed tamen et nos homines sensum habemus”². Liturgia ambrozjańska jest zatem jednym z przejawów rytu ambrozjańskiego właściwego Kościołom lokalnym metropolii mediolańskiej. Obejmuje ona całe dziedzictwo euchologiczne i sposób celebracji czynności liturgicznych, które są właściwe Kościołom lokalnym prowincji mediolańskiej. A.M. Triacca wskazuje również na różnicę między liturgią ambrozjańską, która jest rzeczywiście inspirowana liturgią z czasów św. Ambrożego a liturgią mediolańską, czasowo późniejszą i charakterystyczną dla całej metropolii mediolańskiej, a zwłaszcza katedry w Mediolanie. Z formalnego punktu widzenia więc mówić o liturgii ambrozjańskiej: czystej, zniekształconej (*contaminata*) i zromanizowanej. Ze względu na genezę oraz centra jej występowania Triacca dzieli ją na: liturgię św. Ambrożego i ambrozjańską, w ramach której wyod-

¹ Por. *La Liturgia ambrosiana*, w: *Anamnesis*, t. 2: *La Liturgia. Panorama storico generale*, red. S. Marsili – J. Pinell – A.M. Triacca, Torino 1978, 88-110.

² *De Sacramentis* III 5, Sch 25, 94, POK 26, 68: „Pragnę we wszystkim naśladować Kościół rzymski, ale przecież i my mamy ludzkie wycucie”.

rębnia liturgię mediolańską, oraz liturgie: z Bergamo, Ticino, Novary, Vercelli i ambrozjańsko-benedyktyńską.

Chociaż początki rytu ambrozjańskiego sięgają czasów św. Ambrożego, przybierał on swój ostateczny kształt w ciągu kilku wieków, ulegając pewnym wpływom Kościołów Wschodnich, gdyż na stolicy Mediolańskiej zasiadali także biskupi pochodzący ze Wschodu. Liturgia ambrozjańska w swej ukształtowanej do VIII w. formie przetrwała do czasów Vaticanum II w mediolańskiej prowincji kościelnej oraz w szwajcarskiej administracji apostołskiej Lugano. Razem z innymi obrządkami katolickimi została uznana przez Sobór jako równoprawna z obrządkiem rzymskim: „święta Matka Kościoł uważa za równe w prawach i godności wszystkie prawnie uznane obrządki (*omnes ritus legitimae agnitos aequo iure atque honore habere*) oraz chce je na przyszłość zachować i zapewnić im wszelki rozwój, pragnie też, aby tam, gdzie zachodzi potrzeba, zostały one roztropnie i gruntownie rozpatrzone w duchu zdrowej tradycji, oraz aby im nadano nową żywotność, stosownie do współczesnych warunków i potrzeb”³. Potrzebę i konieczność dokonania reformy liturgii uzasadnia Sobór w następujący sposób: „Aby lud chrześcijański pewniej czerpał ze świętej liturgii obfitsze łaski⁴. Reforma liturgii dotyczy tylko tej jej części, która nie jest z ustanowienia Bożego, gdyż ta jest niezmienna. Natomiast same formuły słowne, którymi wyraża się wielkie tajemnice uświęcenia i kultu oraz formy obrzędowe mogą, a nawet powinny podlegać zmianom, „aby lud chrześcijański, o ile to możliwe, łatwo mógł je zrozumieć i uczestniczyć w nich w sposób pełny, czynny i społeczny”⁵. Zgodnie z tymi zasadami w Kościele Zachodnim dokonała się nie tylko reforma i odnowa liturgii rzymskiej, ale także liturgii ambrozjańskiej. Objęła ona liturgię Mszy św., roku kościelnego i Liturgii Godzin.

1. Geneza liturgii ambrozjańskiej. Początki liturgii ambrozjańskiej są trudne do ustalenia, ale widoczne są w niej zarówno wpływy rzymskie jak i wschodnie. Pod względem teologicznym teksty zawierają wyraźne akcenty antyariańskie. Przejawia się to głównie w mocnym podkreślaniu Bóstwa Jezusa Chrystusa jako Wcielonego Słowa Bożego narodzonego z Maryi Dziewicy. Można więc mówić o jej chrystocentryzmie, gdyż centralne miejsce zajmuje w niej Chrystus jako Bóg i Człowiek.

Po Soborze Trydenckim z polecenia abpa Mediolanu kard. Karola Boromeusza zostały wydane własne księgi liturgiczne: w 1582 r. *Brewiarz*, w 1594 r. *Mszał*, w 1589 r. *Rytuał*. Ponowne wydanie *Mszału* ukazało się w 1751 r. staraniem kard. Giuseppe Pozzobonelli (1744-1783). Po uproszczeniu rubryk przez papieża Jana XXIII, ówczesny abp Mediolanu Giovanni Montini (1954-

³ *Konstytucja o świętej liturgii „Sacrosanctum concilium”* (KL) 4.

⁴ Tamże, 21.

⁵ Tamże.

1963) polecił uwzględnić je w księgach liturgicznych rytu ambrozańskiego. Dotyczyło to także reformy liturgii Wielkiego Tygodnia.

2. Odnowa liturgii ambrozańskiej. Po Soborze Watykańskim II w 1970 r. abp Mediolanu Giovanni Colombo powołał Komitet ds. reformy i rozwoju rytu ambrozańskiego. Jego pierwszym owocem było wydanie *Calendario liturgico ambrosiano adottato dal 1970 al. 1973*. W 1972 r. ukazał się *Messale Ambrosiano della Quaresima e della Pasqua „a esperimento”* oraz *Lezionario Ambrosiano: Quaresima*. W 1974 r. został zatwierdzony przez Kongregację Kultu Bożego *Il calendario ambrosiano definitivo*. Na bazie już wydanych własnych ksiąg liturgicznych, Komitet pracował nad przygotowaniem ich wersji typicznej, uwzględniając całą tradycję rytu ambrozańskiego oraz wskazania Stolicy Apostolskiej dotyczące reformy i odnowy liturgii w duchu Vaticanum II. W roku 1976 ukazało się w Mediolanie typiczne wydanie Mszału Ambrozańskiego w języku włoskim: *Messale Ambrosiano secondo il rito della Santa Chiesa di Milano. Riformato a norma dei decreti del Concilio Vaticano II. Promulgato dal signor cardinale Giovanni Colombo arcivescovo di Milano*. Jego struktura, z licznymi zmianami, jest taka sama jak Mszału Rzymskiego z 1975 roku. Według dekretu abpa G. Colombo Mszał ten obowiązuje we wszystkich kościołach i parafiach rytu ambrozańskiego od I niedzieli Adwentu 1976 (14.11.1976). W Mszale umieszczono, podobnie jak w *Missale Romanum: Zasady i normy używania Mszału* odpowiadające rzymskiemu *Ogólnemu wprowadzeniu do Mszału*; Normy ogólne roku liturgicznego i kalendarza; Kalendarz Ambrozański według miesięcy roku cywilnego i tabele dorocznych celebracji w roku liturgicznym. W tym samym roku zostały wydane również *Lekcjonarz* oraz *I canti della Messa*, dla wiernych zaś opracowano *Messale ambrosiano festivo* oraz *Messalino quotidiano*.

Mszał Ambrozański składa się z dwóch tomów. Tom I zawiera: formularze Mszy św. Adwentu, Narodzenia Pańskiego, niedziel *per annum* od I do IX, uroczystości Świętej Rodziny, formularze Mszy okresu Wielkiego Postu aż do soboty przed Niedzielą Palmową, *Proprium Sanctorum* od 11 listopada (św. Marcina) do 25 marca (Zwiastowanie), obrzędy Mszy św. z ludem, 6 Modlitw Eucharystycznych, formuły uroczystych błogosławieństw, obrzędy Mszy bez udziału ludu, formularze Mszy wspólnych, obrzędowych, w różnych potrzebach, wotywnych i za zmarłych. W tomie II umieszczono: *Proprium de tempore* od Wielkiego Tygodnia, Triduum Paschalne, cały okres paschalny, niedziele *per annum* od V do XXXII, inne uroczystości Pańskie przypadające w tym czasie, *Proprium Sanctorum* od św. Józefa do św. Marcina. Inne elementy jak w tomie pierwszym.

3. Msza św. w rycie ambrozańskim. Struktura *Ordo Missae* jest bardzo podobna do liturgii Mszy św. w obrządku rzymskim. Główna różnica widoczna

jest przede wszystkim w warstwie eucharystycznej, czyli w formie i treści modlitw mszalnych (Mszał Ambrojański posiada 2500 formuł eucharystycznych, 1000 więcej niż Mszał Rzymski). Każdy formularz mszalny posiada jedną modlitwę więcej niż w Mszale Rzymskim (na zakończenie liturgii słowa Bożego) oraz dwa śpiewy: po Ewangelii i w czasie łamania chleba, których nie ma w liturgii rzymskiej, a także prawie zawsze własną prefację. Nie ma natomiast śpiewu na przygotowanie darów. W Mszale Ambrojańskim jest 6 Modlitw Eucharystycznych, z których 4 są identyczne z tekstami zawartymi w Mszale Rzymskim Pawła VI. V Modlitwa Eucharystyczna przeznaczona jest na Mszę Wieczery Pańskiej. Można jej także używać w czasie Mszy z formularzami: o Eucharystii, Męce Pańskiej, w czasie liturgii sakramentu święceń i ich rocznicy oraz podczas zebrań kapłanów. VI zaś Modlitwy Eucharystycznej używa się w Wigilię Paschalną, w niedziele i dni powszednie okresu wielkanocnego, oraz w czasie udzielania chrztu i sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Nie zawiera ona modlitwy wstawienniczej za zmarłych.

Ordo Missae Mszału Ambrojańskiego zawiera obrzędy Mszy z ludem, uroczyste błogosławieństwa oraz obrzędy Mszy bez udziału ludu. Są one co do istoty takie same, jak w Mszale Rzymskim. Charakterystyczne dla ambrojańskiej liturgii mszalnej jest to, że w niedziele, uroczystości, święta i dni powszednie Wielkiego Postu są trzy czytania, jednak z racji pastoralnych można z nich wybrać jedynie dwa; po przeczytaniu Ewangelii nie ma formuły przy jej ucałowaniu; umywanie rąk (*lavabo*) stosuje się tylko wtedy, gdy jest konieczne; nie ma żadnej formuły przy rycie *immixtio* (złączenie cząstki konsekrowanej Hostii z Krwią Pańską w kielichu), podobnie przy puryfikacji kielicha; w trzeciej formule aktu pokuty występuje zawsze *Kyrie eleison*; przed czytaniem lektor otrzymuje błogosławieństwo (głośno) od kapłana; kapłan błogosławi przynoszących dary do ołtarza słowami: „Ti benedica il Signore con questo tuo dono; w I, V i VI Modlitwie Eucharystycznej jest zawsze ta sama aklamacja wiernych po konsekracji: „Tu ci hai redento con la croce e la tua risurrezione, salvaci, o Salvatore del mondo”; odpowiedź na końcowe pozdrowienie zawiera trzykrotne *Kyrie eleison*. Dla liturgii ambrojańskiej charakterystyczne są ponadto: postawa klęcząca w czasie modlitwy wiernych; na początku *offertorium* jest ryt pokoju poprzedzony słowami diakona: „Sia pace tra voi” lub „Secondo lammonizione del Signore, prima di presentare i nostri doni allaltare, scambiamoci un segno di pace” (dotyczy to grup bardziej przygotowanych, opuszcza się wtedy ryt pokoju przed Komunią św.); własne modlitwy przy składaniu darów chleba i wina: „O Padre clementissimo accolli questo pane (questo vino), perché diventi il corpo (il sangue) di Cristo, tuo Figlio” oraz przy wlewaniu wody do wina: „Dal fianco di Cristo usc sangue e acqua”; własna formuła przekazania pokoju wiernym: „La pace e la comunione del Signore nostro Ges Cristo siano sempre con voi”. Wyznanie wiary w rycie ambrojańskim następuje dopiero po złożeniu darów ofiarnych

i poprzedzone jest wprowadzeniem kapłana: „Fratelli, chiamati a partecipare dello stesso pane e dello stesso calice, in comunione con tutta la Chiesa cattolica professiamo la nostra fede”.

W liturgii ambrozjańskiej niektóre teksty eucharystyczne mają także własne nazwy, które wyrażają ich specyficzną funkcję: na początku zgromadzenia liturgicznego (*Orazione all' inizio dell' assemblea liturgica*), która wyraża charakter zgromadzenia; na zakończenie liturgii słowa (*A conclusione della liturgia della parola*), dawna *Oratio super sindonem* – modlitwa po przykryciu ołtarza obrusem; nad darami (*Sui doni*), która kończy przygotowanie darów ofiarnych i zapowiada Modlitwę Eucharystyczną; w czasie łamania chleba (*Allo spezzare del pane*), po Komunii (*Dopo la Comunione*), w której zawarta jest prośba o owoce celebrowanego misterium. Formularze mszalne zawierają także 4 śpiewy: na wejście (*All' ingresso*), po Ewangelii (*Dopo il Vangelo*), przy łamaniu chleba (dawana nazwa *confractorium*) i na Komunię (śpiew dawniej zwany *transitorium* – w czasie przenoszenia świętych Postaci do miejsca Ich przechowywania). Antyfonę po Ewangelii śpiewa się lub recytuje głośno, albo po homilii albo bezpośrednio po lekturze Ewangelii. W tym czasie przygotowuje się ołtarz. Ponadto w Narodzenie Pańskie, Epifanię i Paschę jest śpiew przed Ewangelią. Liturgia Mszy św. posiada dwie części: liturgię słowa poprzedzoną obrzędami wstępnymi i liturgię Eucharystii z obrzędem uczyty ofiarnej i uroczystą formą błogosławieństwa końcowego.

Przed czytaniem lektor prosi przewodniczącego liturgii o błogosławieństwo. Formuła błogosławieństwa jest zmienna i zależy od tego, czy tekst pochodzi ze Starego czy z Nowego Testamentu: „Czytanie z proroctwa” lub „Czytanie apostołskie niech cię oświeci i zapewni ci zbawienie”. Przed Ewangelią: „Słowo Boże niech cię oświeci i zapewni ci zbawienie. Czytaj w imię Pana”.

Po modlitwie powszechnej odmawia się modlitwę kończącą liturgię słowa, po czym następuje przekazanie znaku pokoju. Jeśli przewidziane jest wyznanie wiary, odmawia się je po złożeniu darów ofiarnych według formuły nicejsko-constantynopolitańskiej lub Składu Apostolskiego. Wielka Modlitwa Eucharystyczna jak w Mszałe Rzymskim. Przed *Ojczy nasz* podczas specjalnego śpiewu ma miejsce łamanie chleba. Nie ma śpiewu *Baranku Boży*. Po embolizmie i modlitwie o pokój następuje przekazanie znaku pokoju (jeśli nie było po liturgii słowa): „Pokój i komunია (*communio*) naszego Pana Jezusa Chrystusa niech będą zawsze z wami”. Nie ma śpiewu *Baranku Boży*. Obrzędy zakończenia zawierają: Pozdrowienie „Pan z wami”, na które wierni odpowiadają: „I z duchem twoim. *Kyrie eleison, Kyrie eleison, Kyrie eleison*”. Formuła rozesłania brzmi: „Idźcie w pokój”. Wierni odpowiadają: „W imię Chrystusa”.

Proprium Sanctorum zawiera formularze Mszy św. w układzie roku liturgicznego (od Adwentu) oraz Msze wspólne o świętych (*Commune Sanctorum*),

zaczynając od Mszy wspólnych o Matce Bożej, wśród których jest formularz o Maryi Matce Kościoła. *Commune martyrum* (6 formularzy) nie ma oddzielnych formularzy na okres paschalny ani „O dziewicy męczennicy” i „O jednej męczennicy” (jak w Mszale Rzymskim), jest jednak formularz „O misjonarzu męczenniku”. W *Commune pastorum* (7 formularzy) zamiast formularzy o założycielach Kościoła jest specjalny formularz „Za biskupa Kościoła mediolańskiego”. Z kolei *Commune doctorum Ecclesiae* składa się z 3 formularzy, a *Commune Virginum* ma tylko 2 formularze. Msze wspólne o świętych mężczyznach i świętych kobietach (10 formularzy), wraz z odpowiednimi prefacjami, o świętych żyjących w małżeństwie i o wdowach (nie ma ich w Mszale Rzymskim).

Msze obrzędowe są takie same, jak w Mszale Rzymskim, z tym, że jako własne są następujące: na I Komunię św. z własnymi embolizmami w I, II, III, IV i VI Modlitwie Eucharystycznej; w czasie udzielania sakramentu namaszczenia chorych z własnymi embolizmami w I, II, III Modlitwie Eucharystycznej; w czasie udzielania Wiatyku. Wszystkie Msze obrzędowe mają własne śpiewy i prefacje a także embolizmy w Modlitwach Eucharystycznych oraz uroczyste błogosławieństwa końcowe.

Także wśród Mszy i modlitw w różnych potrzebach Mszał Ambrojański zawiera własne i oryginalne formularze i modlitwy, np. „O wychowaniu chrześcijańskim”, „Na wyznanie wiary przez młodzież”, „O emerytach (*Per la terza et*), „W czasie ćwiczeń duchownych”, „W czasie zebrań i ćwiczeń duchownych kapłanów”, „O promocję sprawiedliwości”, „O wolność cywilną”, „O mądre korzystanie z dóbr ziemi”. Msze wotywnie są takie same, jak w Mszale Rzymskim z tym, że Mszał Ambrojański posiada własny formularz Mszy „O Trójcy Najświętszej”, dwa „O Misterium krzyża świętego” oraz jeden „O Najświętszym Imieniu Jezus”. Formularze Mszy św. za zmarłych nie są podzielone na okres paschalny i zwykły lecz za jednego i wielu zmarłych.

4. Rok liturgiczny. Odnośnie do liturgii roku kościelnego należy zauważyć pewne różnice w stosunku do rytu rzymskiego. Adwent zaczyna się dwa tygodnie wcześniej, w niedzielę po 12 listopada, i trwa 6 tygodni. W VI niedzielę Adwentu obchodzi się uroczystość Bożego Macierzyństwa NMP (*Solennità della divina maternità della vergine Maria – Dominica VI adventus. Beatae Dei Genetricis semperque Virginis Mariae Sollemnitatis*), zwana wcześniej *Incar-nazione*, a w średniowieczu *Annunziazione*. Prefacja tej Mszy głosi misterium boskiego i dziewiczego macierzyństwa Maryi. Cały okres Adwentu ma wyraźny charakter maryjny, a jego ostatni tydzień charakter pokutny, jako bezpośrednie przygotowanie do świąt Narodzenia Pańskiego. Każdy dzień ma własne teksty śpiewów, modlitw, czytań i prefacji w cyklu trzytygodniowym. Przez cały Adwent na Komunię św. śpiewa się antyfonę: „Corrono i nostri anni e

i giorni verso la fine. È tempo di sorgere a cantare la lode a Cristo. Siano accese le nostre lampade, perché il Signore viene a giudicare tutte le genti”⁶.

Okres Narodzenia Pańskiego, tak jak w liturgii rzymskiej, kończy święto Chrztu Chrystusa. Uroczystość Narodzenia Pańskiego posiada Mszę Wigilijną i trzy formularze mszalne w sam dzień oraz oktawę. Pierwszego stycznia obchodzi się „Oktawę Narodzenia Pańskiego”, nie ma zaś w tym dniu uroczystości NMP Bożej Rodzicielki. Święto Świętej Rodziny obchodzi się nie w oktawie Narodzenia Pańskiego, lecz w IV niedzielę stycznia. Wprowadzona przez kard. Federico Borromeo w 1625 r. w okresie Narodzenia Pańskiego uroczystość Powrotu z Egiptu, zwana *Christoforia*, została w nowym kalendarzu pominięta. Podobnie jak w liturgii rzymskiej uroczystość Objawienia Pańskiego obchodzi się w niedzielę między 2 a 8 stycznia, zaś Wniebowstąpienie Pańskie w VII niedzielę po Wielkanocy, a Boże Ciało w niedzielę po Trójcy Przenajświętszej.

Nieco odmiennie przedstawia się także struktura okresu W. Postu, który rozpoczyna się nie w Środę Popielcową, lecz w I niedzielę W. Postu i obejmuje 6 tygodni. Posypanie głów popiołem ma miejsce w poniedziałek po I niedzielę W. Postu, lub z racji pastoralnych w I niedzielę W. Postu. W piątki tego okresu nie celebryje się Mszy św., lecz udziela się jedynie Komunii św. (z wyjątkiem przypadających w tym czasie uroczystości Zwiastowania Pańskiego i św. Józefa). Każdy dzień ma własne teksty mszalne (także prefację) i czytania biblijne w cyklu rocznym. Trzy niedziele W. Postu mają swoje własne nazwy: II Samarytanki, III Abrahama, IV Niewidomego, V Łazarza, zaś niedziela VI nosi nazwę palmowej lub oliwnej (*Domenica delle palme o degli ulivi*). Niedziela ta rozpoczyna Wielki Tydzień dwiema różnymi celebracjami: pierwsza wspomina wjazd Jezusa do Jeruzolimy przez procesję z palmami i/lub gałązkami oliwnymi, która wyrusza z jednego kościoła (lub innego miejsca) do kościoła parafialnego, w którym celebryje się Mszę św. z tekstami mówiącymi o tym wydarzeniu (czytania: Za 9, 9-10; Rz 15, 7-13; J 12, 12-16); druga zaś wspomina Mękę Pańską z formularzem noszącym tytuł *Domenica delle palme. Messa del giorno* (czytania: Iz 53, 1-12; 1 P 2, 21b-25; J 11, 55-57; 12, 1-11).

Święte Triduum Paschalne ściśle związane jest z całym okresem paschalnym. Charakterystyczne dla liturgii ambrozjańskiej jest to, że Msza Wieczerzy Pańskiej oraz Msza Wigilii Paschalnej (*nella notte santa*) mają własne Modlitwy Eucharystyczne. Dawniej były one umieszczane w *Proprium de tempore* (W. Czwartek i Wigilia Paschalna), obecnie zaś znajdują się w *Ordo Missae* jako V i VI Modlitwa Eucharystyczna (Kanon paschalny). Niedziela Paschy oprócz Mszy św. w nocy ma jeszcze dwa formularze mszalne: *Messa del giorno* i *Per i battezzati*. Stosowanie tego trzeciego formularza zależy od tego, czy

⁶ „Nasze dni i lata zmierzają do końca. Obecnie jest czas powstania i śpiewania uwielbienia ku czci Chrystusa. Niech będą zapalone nasze lampy, gdyż Pan przychodzi sędzić wszystkie narody”.

w parafii są neofici lub gdy podczas tej Mszy św. udziela się sakramentu chrztu, wtedy formularz ten jest obligatoryjny.

W oktawie Paschy każdy dzień ma dwa formularze mszalne: jeden z oktawy, drugi zaś za ochrzczonych. Według wskazań Mszału tam, gdzie w ciągu dnia celebrowane są kilka Mszy świętych należy przynajmniej jeden raz wziąć formularz za ochrzczonych, dla wspomnienia sakramentu chrztu. Uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego ma Mszę wigilijną celebrowaną w środę wieczorem (jeśli uroczystość obchodzi się we czwartek). Uroczystość Zesłania Ducha Świętego oprócz Mszy wigilijnej posiada formularz Mszy św. z dnia (*Messa del giorno*) oraz za ochrzczonych (*Per i battezzati*). Dni powszednie okresu paschalnego mają własne formularze mszalne, z tym że formularze z II tygodnia powtarzają się w IV i VI tygodniu, a z III tygodnia w V tygodniu. Tydzień VII ma formularze własne związane z bezpośrednim przygotowaniem do Zesłania Ducha Świętego. Okres paschalny zamyka Niedziela Zesłania Ducha Świętego.

Okres „w ciągu roku” zawiera 32 lub 31 niedziele podzielone na czas przed W. Postem i po Zesłaniu Ducha Świętego. W porównaniu z obrządkiem rzymskim jest on dłuższy o 3 dni przed I niedzielą W. Postu i krótszy o 2 tygodnie przed rozpoczęciem Adwentu. W związku z tym uroczystość Chrystusa Króla Wszechświata obchodzi się o 2 tygodnie wcześniej niż w rycie rzymskim. Własne formularze mszalne mają jedynie niedziele „w ciągu roku”. W dni powszednie można posłużyć się formularzem z dowolnej niedzieli tego okresu. Ponadto Mszał Ambrojański zawiera dwa schematy pełnych formularzy mszalnych, które można używać w tym czasie. W trzecią niedzielę października przypada święto dedykacji kościoła katedralnego (*Dominica in dedicatione Ecclesiae Maioris*). Inne uroczystości Pańskie i Maryjne obchodzi się zgodnie z kalendarzem rzymskim.

5. Liturgia Godzin. W 1981 r. abp Mediolanu kard. Carlo Martini promulgował księgę zawierającą liturgię uświęcenia czasu pt. *Diurna Laus. Salterio a uso delle comunità di rito ambrosiano*. W dekrete zaznaczył, że po wydaniu Mszału jest ona kolejnym etapem reformy i odnowy rytu ambrojańskiego i stanowi formę przejściową przed wydaniem całej Liturgii Godzin. *Laus Diurna* zawiera poranną i wieczorną modlitwę Kościoła (Jutrznia i Nieszpory), Tercję, Sekstę i Nonę oraz Kompletę. Księga ta obowiązywała jako oficjalna modlitwa Kościoła Mediolańskiego od Wielkiego Postu 1982 roku. Psalterz podzielono na 4 tygodnie. Całość Liturgii Godzin w rycie ambrojańskim została wydana w pięciu tomach w latach 1983-1984, podzielonych w następujący sposób: t. 1: od I niedzieli Adwentu do święta Chrztu Chrystusa; t. 2: od I Niedzieli W. Postu do Wielkiego Tygodnia; t. 3: od niedzieli Paschy do Zesłania Ducha Świętego; t. 4: od I do XVII tygodnia i t. 5: od XVIII do XXXII tygodnia. W każdym tomie zamieszczony jest kalendarz ambrojań-

ski. Układ treści wszystkich tomów jest następujący: hymnologia łacińska, *Proprium de tempore* i *ordinarium* poszczególnych godzin wraz z psalmodią uzupełniającą i Kompletą na poszczególne dni tygodnia, Psalterz podzielony na 4 tygodnie dla Godziny Czytań, Jutrzn, Nieszporów i Godziny w ciągu dnia, *Proprium Sanctorum* w układzie miesięcy, *Commune Sanctorum* i *Officium defunctorum*.

Struktura Jutrzn i Nieszporów wyraźnie różni się od układu elementów tych godzin w liturgii rzymskiej. Jutrznię rozpoczyna śpiew *Benedictus*, po nim następują: pierwsza modlitwa i psalmodia zakończona drugą modlitwą. Po hymnie są wezwania do Chrystusa (odpowiadające modlitwom wstawienniczym w liturgii rzymskiej) zakończone Modlitwą Pańską. Natomiast Nieszpory rozpoczynają się obrzędem światła (*lucernarium*), po którym następują: hymn i psalmodia zakończona pierwszą modlitwą i śpiewem *Magnificat*. Następnymi elementami są: druga modlitwa i wspomnienie sakramentu chrztu, modlitwy wstawiennicze i *Ojciec nasz*.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że ryt i liturgia ambrozyjska nie są jedynie szacownym świadectwem istniejących niegdyś w Kościele różnych form obrzędowych uświęcenia i kultu Boga, ale są ciągle żywe. Dokonana po Vaticanum II reforma i odnowa całego rytu ambrozyjskiego oraz wydanie nowych ksiąg liturgicznych z jednej strony świadczą o wierności tradycji Kościoła Mediolańskiego, z drugiej zaś o twórczym procesie dostosowania liturgii do warunków życia współczesnego Kościoła w oparciu o własne dziedzictwo eucharystyczne i obrzędowe. Liturgia ambrozyjska będąc liturgią Kościoła lokalnego świadczy również o istniejącym także w Kościele pluralizmie liturgicznym i jest ilustracją zasady głoszonej przez św. Ambrożego: „Ubi fides, ibi libertas”.

IL RITO E LITURGIA AMBROSIANA

(Sommario)

Rito e liturgia ambrosiana sono una parte della tradizione liturgica della Chiesa Occidentale. San'Ambrogio famoso vescovo di Milano ha dato le loro origini. Carlo Boromeo ha rinnovato il rito ambrosiano e i libri liturgici dopo il Concilio di Trento. Anche dopo il Concilio Vaticano II sono stati rinnovati *Il Messale Ambrosiano* e *Liturgia delle Ore* secondo la tradizione ambrosiana. Ecco, il rito ambrosiano è un rito che vive e si dispiega un nuovo vigore, secondo attuali precisazioni, circostanze e necessità conservando il proprio patrimonio con arricchimenti e sistemazione rinnovata e con piena propria struttura. Come voce di una Chiesa particolare liturgia ambrosiana tiene acceso e applica concretamente il senso del pluralismo liturgico nella Chiesa cattolica occidentale.

BIBLIOGRAFIA:

1. Księgi liturgiczne: *Missale Ambrosianum Joseph Cardinalis Puteobonelli Archiepiscopi auctoritate recognitum jussu Philippi Archiepiscopi novissime impressum*, Mediolani 1795; *Missale Ambrosianum ex Decreto Pii IX p.m. restitutum iussu SS.D.N. Leonis PP. XIII recognitum, Andreae Caroli cardinalis Ferrari Archiepiscopi auctoritate editum*, Mediolani 1902; *Missale Ambrosianum iuxta Ritum Sanctae Ecclesiae Mediolanensis. Editio quinta post Typicam*, Mediolani 1954; *Missale Ambrosianum iuxta Ritum Sanctae Ecclesiae Mediolanensis. Ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum Ioannis Colombo, Sanctae Ecclesiae Presbyteri Cardinalis, Archiepiscopi Mediolanensis promulgatum*, Mediolani 1981; *Messale Ambrosiano. Settimana Santa. Ottava di Pasqua*, Milano 1972; *Lezionario Ambrosiano. Settimana Santa. Ottava di Pasqua*, Milano 1972; *Messale Ambrosiano secondo il rito della Santa Chiesa di Milano. Riformato a norma dei decreti del Concilio Vaticano II. Promulgato dal signor cardinale Giovanni Colombo arcivescovo di Milano, I-II*, Milano 1976; *Liturgia delle Ore secondo il Rito della Santa Chiesa Ambrosiana, I-V*, Milano 1983-1984.

2. Opracowania ogólne: L. Duchesne, *Origines du culte chrétien. Étude sur la liturgie latin avant Charlemagne*, Paris 1925, 89-123; P. Borella, *Il rito ambrosiano*, Brescia 1964; S. Zdanowicz, *Ambrozjański ryt*, EK I 409-410; O. Heiming, *Kleine Beiträge zur Geschichte der ambrosianischen Liturgie*, „Archiv für Liturgiewissenschaft” 12(1970) 130-147; C. Alzati, *Spunti di riflessione sul rito ambrosiano*, „La Scuola Cattolica” 105(1977) 173-182; A.M. Triacca, *La liturgia ambrosiana*, w: *Anamnesis*, t. 2: *La liturgia. Panorama storico generale*, red. S. Marsili, Torino 1978, 88-110; tenze, *Libri liturgici ambrosiani*, tamże s. 201-217; tenze, *Ambrosiana, liturgia*, w: *Nuovo Dizionario di Liturgia*, red. D. Sartore – A.M. Triacca, Roma 1984, 16-52; E. Cattaneo, *La Chiesa di Ambrogio. Studi di storia e di liturgia*, Milano 1984; G. Ramis, *Liturgia ambrosiana*, w: *Scientia Liturgica. Manuale di liturgia. Introduzione alla liturgia*, red. A.J. Chupungco, Piemme 1998, 333-336; C. Magno-lli, *I libri liturgici ambrosiani „riformati a norma dei decreti del Concilio Vaticano II*, w: *Celebrare il mistero di Cristo*, Roma 1993, 455-465.

3. Msza św.: M. Magistretti, *Della nuova edizione tipica del messale Ambrosiano. Appunti e documenti*, „La Scuola Cattolica” 30(1902) 356-375, 453-471, 505-521; M. Righetti, *Storia liturgica*, t. III, Milano 1956, 551-614; I. Biffi, *Appunti sulla riforma del Messale Ambrosiano. Principi generali di revisione*, „Ambrosius” 47(1971) 159-171; P. Bizzarri, *La struttura generale del nuovo Messale Ambrosiano*, „Ambrosius” 52(1976) 100-127; F. Dell’Oro, *Il nuovo Messale della Chiesa ambrosiana*, „Rivista Liturgica” 64(1977) 524-623; *Il nuovo Messale Ambrosiano. Atti della „3 giorni”* (28-29-30 settembre 1976), Milano 1976; I. Biffi, *La riforma del Messale Ambrosiano. Metodo e risultati*, „Notitiae” 13(1977) 12-28; B. Neunheuser, *Il nuovo Messale della Chiesa di Milano. Osservazioni di un non-ambrosiano*,

„Ambrosius” 53(1977) 212-217; E. Lodi, *La teologia e la spiritualità nei prefazi del nuovo messale ambrosiano*, „Rivista di pastorale liturgica” 14(1977) 34-41; O. Costantino, *Il Messale Ambrosiano*, „Rivista di pastorale liturgica” 14(1977) 42-50; G. F. Venturi, *Il nuovo messale ambrosiano: creazione eucologica o traduzione?*, „Rivista Liturgica” 65(1978) 488-505; H.B. Meyer, *Eucharistie. Geschichte, Theologie, Pastoral*, Regensburg 1989, 161-164.

4. Rok liturgiczny. Advent i okres narodzenia Pańskiego: E. Cattaneo, *Le tre sante messe di Natale*, „Ambrosius” 10(1934) 306-316; P. Borella, *Divina e verginale maternità di Maria SS: dal Natale all' Assunta*, „Ambrosius” 37(1961) 251-271; E. Borella, „*Vetustas*” et „*novitas*” nella liturgia dell'Avvento e del Natale, „Ambrosius” 39(1963) 247-257; tenze, *Spunti interessanti della liturgia del Natale e dell'Epifania*, „Ambrosius” 44(1968) 301-330; I. Biffi, *Avvento ambrosiano: escatologia e speranza della Chiesa*, „Ambrosius” 52(1976) 355-372; tenze, *Liturgia natalizia ambrosiana: teologia ed esperienza della nascita di Cristo*, „Ambrosius” 52(1976) 437-463; F. Brovelli, *I contenuti dell'avvento nel nuovo messale ambrosiano. Confronto con il messale di Paolo VI*, „La Scuola Cattolica” 105(1977) 431-456; tenze, *Il tempo di Natale nel nuovo messale ambrosiano*, „La Scuola Cattolica” 109(1981) 463-496; P. Martinenghi, *Solennità della divina maternità della Vergine Maria nella VI Domenica dell'Avvento ambrosiano*, Verese 1987.

5. W. Post i okres Wielkanocy: I. Schuster, *La liturgia della Settimana Santa nel Rito della Chiesa milanese*, Milano 1938; M. Righetti, *Storia liturgica*, II, Milano 1955, 409-467; E. Galbiati, *Il nuovo lezionario ambrosiano del tempo quaresimale e pasquale*, „Ambrosius” 48(1972) 32-39; Biffi I. *La quaresima ambrosiana: un cammino verso la Pasqua*, „Ambrosius” 53(1977) 65-80; C. Alzati, *Il triduo pasquale nei nuovi libri liturgici della Chiesa ambrosiana*, „Rivista Liturgica” 66(1979) 61-89; F. Brovelli, *Il tempo di quaresima nel nuovo messale ambrosiano*, „La Scuola Cattolica” 111(1983) 5-36;

6. Liturgia Godzin: E. Cattaneo, *Il breviario ambrosiano. Note storiche ed illustrative*, Milano 1943; M. Righetti, *Storia liturgica*, II, Milano 1955, 675-715; I. Biffi, *Il nuovo breviario ambrosiano*, „Ambrosius” 57(1981) 309-317; tenze, *Commento alla Diurna Laus ambrosiana. I lucernari*, „Ambrosius” 57(1981) 318-343; tenze, *Le commemorazioni battesimali dei vespri*, tamże s. 398-444; tenze, *Le acclamazioni a Cristo Signore nelle lodi*, „Ambrosius” 58(1982) 75-81; A. Gandini, *Il nuovo testo liturgico per la „lode del Signore” nella chiesa ambrosiana*, „Rivista Liturgica” 70(1983) 223-231; G. Biffi, *La „ambrosianità” della nostra liturgia delle Ore*, tamże, s. 234-236; F. Dell'Oro, *Annotazioni in margine alla „Diurna Laus”*, tamże, s. 236-256; G. Biffi, *Le orazioni salmiche della Diurna Laus ambrosiana*, „Ambrosius” 59(1983) 261-303; I. Biffi, *Teologia dello Spirito Santo nel salterio feriale ambrosiano*, „Ambrosius” 60(1984) 20-31; G. Terraneo, *La Liturgia delle ore ambrosiana: vicende, ragioni e prospettive di un cammino di riforma*, „La Scuola Cattolica” 114(1986) 173-234; M. Navoni, *La nuova liturgia ambrosiana delle ore:*

lettura storico – comparativa, tamże, s. 235-324; I. Biffi, *Nuova eucologia nella liturgia ambrosiana delle ore*, „Ambrosius” 62(1986) 511-542; „Ambrosius” 63(1987) 485-508; „Ambrosius” 64(1988) 20-45, 129-145, 220-227, 413-425, „Ambrosius” 65(1989) 155-179.